

ЛОГОС І ПАТОС

ГУМАНІТАРНА РЕФЛЕКСІЯ В УМОВАХ ВІЙНИ

ВСТУПНІ ЗАУВАГИ

Тетяна Щитцова

Європейський гуманітарний університет

OCRid: 0000-0003-0014-3856

Михайло Мінаков

Інститут Кеннана, Міжнародний науковий центр ім. В. Вілсона

OCRid: 0000-0002-0619-7321

Донбаська війна стала не тільки трагедією для мешканців України та загрозою міжнародному праву й порядку. Ця війна становить виклик для думки, культур та мов пострадянських народів. Це спільне число журналів «Топос» та «Ідеологія і політика» спрямований на те, щоби виявити зміни, які відбуваються в наших культурах під впливом війни.

У цьому числі зібрано тексти, які — після доробки та належного рецензування — було підготовлено на основі доповідей, що прозвучали на конференції *Логос і патос, Гуманітарна рефлексія в умовах війни*, яка відбулася в Мінську 28-29 жовтня 2017 року. Слово «війна» у назві конференції використано як власна назва. Представники різних

суспільно-гуманітарних дисциплін з Білорусі, Росії та України зустрілися для того, щоби обговорити свої інтелектуальні позиції у зв'язку з війною на Сході України. Регіональний формат конференції передбачав, що це буде розмова про *нашу* віну, *наш* військовий час — у тому розумінні, що через історичні та геополітичні причини ми не можемо визначити шляхи розвитку наших народів, ігноруючи факт і конкретну даність війни, ухиляючись від визначення свого ставлення до неї.

Для громадян України, Росії та Білорусі війна на Донбасі стала особливим потрясінням, адже наші країни пов'язує не тільки спільне радянське минуле, але й культивованій довгий час ідеологічний код «братніх слов'янських народів». Революції в Україні, сезонні політико-економічні конфлікти Білорусі з Росією, хвилі націоналістичних рухів — уся ця турбулентність новітньої історії незалежних держав, поза сумнівом, послаблювала, але не руйнувала, політичний міф «братерства» (особливо це стосується поколінь, що жили в СРСР, для яких він став частиною габітусу, оптичною рамкою бачення світу). Натомість війна — це насильницький, непередбачуваний, ошелешливий злам цієї рамки. Війна — це струс світу, який цілком ґрунтовно описують як культурний шок¹, колективна травма. Болючі розриви у колективній соціальній уяві заповнюються фантазматичною реальністю пропаганди, що представляє нову «картину світу» і тим самим попереджає не тільки пошук, але й сам запит на альтернативне джерело виробництво смислів.

---

¹ Єдина православна церква, напевно, залишалася головним моральним та інституціональним фактором, який забезпечував дієвість міфологеми «слов'янського братерства». Нещодавня спроба відокремлення української православної церкви від РПЦ стала ще одним культурним шоком, що мав очевидні політичні підстави.

Особливість війни, яка точиться на Донбасі, полягає в тому, що її інформаційний вимір пов'язаний із новими формами пропаганди, які більше не виконують узвичаєну службову функцію щодо ведення військових дій на певній території. Маючи — завдяки сучасним технологіям — безпрецедентну спроможність впливати на маси людей, пропаганда стає самодостатнім полем ведення війни, що призводить до надзвичайного нагнітання риторики агресії та ненависті в усьому східноєвропейському регіоні. Пропаганда визначає наперед режим сприйняття чинної війни (*що — і яким чином — ми бачимо та відчуваємо*) і характер ставлення до війни та пов'язаним із нею подіями. У цьому контексті, гуманітарна рефлексія набуває надзвичайної актуальності, оскільки володіє особливими засобами протистояння режимові сприйняття війни, встановленому пропагандою, і, загалом, *протидіяти мілітаризації наших життєвих світів* у Східній Європі. Останнє завдання тим більш актуальне, що обговорення та прогнозування нових можливостей мілітаристичних сценаріїв у нашому регіоні стало невід'ємною частиною порядку денних у ЗМІ та публічному дискурсі. Тобто війна — як політичний інструмент та загрозна перспектива — перетворилися на своєрідні *idée fixe* наших суспільно-політичних дискусій. У цій ситуації надзвичайно затребувані інтелектуальні зусилля, здатні запропонувати переконливу альтернативу форсованій військовій та пропагандистській риторичі. Конференція мала на меті саме це; та ж сама мета й у нашого спільного числа.

Статті цього числа розподілено на три тематичні частини. У першій окреслено актуальний глобальний контекст та обговорено ключові

поняття, визначальні для осмислення проблем та викликів, перед якими нас ставить «неоголошена війна» в Україні. Валерія Корабльова звертається до кризи європейського модерну й намагається намітити найперспективніші способи його теоретичного осмислення. Авторка вважає, що новий підхід має враховувати глобальний вимір локальних конфліктів, специфіку сучасного феномену «гібридної війни» та ерозію національної держави. Питання про зміну природи й розуміння війни у сучасному світі надалі розглянуто у статті Бориса Кашнікова. Автор вважає за необхідне переглянути традиційне тлумачення тероризму й війни як схожих об'єктивних інститутів і, зокрема, ортодоксальне протиставлення поняття тероризму поняттю справедливої війни. Питання про накладання об'єктивних принципів та суб'єктивної телеології потребує, серед іншого, уваги до того, яким чином відбувається таке накладання. У зв'язку з цим особливо цікавим є те, як саме працює ідеологія, чи — зважаючи на зсуви у модерності — *пост-ідеологія*, аналізу якої присвячено статтю Павла Барковського. В епістемологічному плані, спільною темою для всіх трьох текстів є розпізнання необхідності переосмислення ключових концептів та принципів модерну й пошуку нової мови описання сучасних реалій.

Автори другого розділу аналізують установки та рефлексивні практики, які реалізуються вченими у сфері суспільних та гуманітарних наук у зв'язку з соціально-політичними подіями в Україні. Витоковою для всіх текстів цього розділу є ситуація «затрунутого» (affected) мислення, у якій перебувають ті, хто береться висловитися про події в Україні і яка може інтерпретуватися в термінах травмованості, небайдужості,

зацікавленості, ангажованості тощо. Так, Тетяна Щитцова підкреслює, що емоційні диспозиції гуманітарної думки не зводяться до домінантного афективного режиму суспільного життя, і демонструє, яким чином гуманітарна рефлексія допомагає виявляти глибинні структурні зміни в суперечливому досвіді соціально-політичного життя в Україні. В статі Дарії Малютіної здійснено аналіз серії інтерв'ю із ученими різних країн, які спеціалізуються на українських студіях. Авторка показує, який вплив справив російсько-український військовий конфлікт на характер комунікації і, загалом, на характер стосунків між ученими та між академічними установами. Ігор Подпорін вводить новий вимір у позицію того, хто інтерпретує війну — вимір свідчення. У зв'язку з цим, автор пропонує програму герменевтики свідчення, що відкриває перспективу нового розуміння війни і нового ставлення до війни як *conditio humana*.

У стаття третього розділу розглянуто культурні, антропологічні та соціально-політичні аспекти інформаційних та дискурсивних воєн. Розділ відкриває стаття Андрія Горних, присвячена генеалогії ідеологічної диспозиції «донбаських сепаратистів», яка формується на основі внутрішньо суперечливої політичної та економічної історії радянської модернізації. Автор розглядає сучасну історію Донбасу з огляду на процеси деіндустріалізації та виявляє відповідні психічні (афективні, фантазматичні) механізми, визначальні для свідомості робітничого класу, який втратив свій економічний та символічний статус. У статті Владислава Іванова за предмет дослідження править сучасна білоруська мова, а саме: те, яким чином у ньому відображається російсько-українська війна, озброєна також і таким інструментом, як «мова війни». Здійснений у статті

соціолінгвістичний аналіз виявив зв'язок між конкретними ідеологічними позиціями та специфічним словником форсованої війною «мови ненависті». Олексій Криволап, своєю чергою, запитує про проблеми й перспективи використання медій для формування «культури довіри» у білоруському суспільстві. Автор розвиває тезу про те, що в умовах інформаційної війни демонстрація довіри та лояльності до білоруської мови є важливою практикою солідарності. Олександр Сарна звертається до публічної комунікації громадян з боку, протилежного довірі, й описує конфліктні дискурсивні практики у міському просторі.

Ми сподіваємось, що публікація цих досліджень прислужиться досягненню тих цілей, які мотивували проведення конференції. Вчені-гуманітарії не можуть прямо припинити війну, але можуть створити умови, за яких у суспільстві зміниться ставлення до війни та пропаганди. Завдяки своїй науковій та суспільній діяльності гуманітарії здатні виступити своєрідними посередниками між повсякденням людей та різними експертними сферами (політика, освіта тощо). Посередниками в тому розумінні, що через аналіз ситуації людини, повсякденних соціокультурних практик та різних сфер суспільного життя, вчені суспільствознавці та гуманітарії сприяють проявленню смислів й актуалізації емоційних диспозицій, які мають ставати орієнтирами та мотиваціями у випрацюванні рішень у відповідних експертних сферах.

З огляду на зазначені цілі, редколегії двох журналів — «Топоса» та «Ідеології і політики» — видають це число спільно, водночас як науковий і громадянський проект. Наше число адресоване не тільки вченим, але й

усім освіченим та зацікавленим громадянам наших суспільств, хто поділяє антимілітаристичну телеологію гуманітарної думки.